

AL. SUCEVEANU

UNELE PROBLEME POLITICO-ECONOMICE DIN DOBROGEA SECOLELOR V—IV î.e.n.

Este limpede pentru oricine că o perioadă din istoria unui ținut nu poate fi înțeleasă dacă nu se ține seama pe de o parte de analogiile contemporane cu alte regiuni, pe de alta de evenimentele care au precedat sau urmat perioadei respective pe plan strict local. Fie-ne deci îngăduit, ca unul care de câțiva ani se ocupă de perioada romană timpurie din Dobrogea, să revenim asupra unor probleme care ne-au reținut cândva atenția și aceasta în primul rînd grație recentei luări de poziție a lui Vl. Iliescu¹. Acestui prim motiv de recunoștință i se adaugă pe de altă parte aprecierea pentru calitatea intervenției sale — ca de altfel a tuturor contribuțiilor acestui cercetător privind perioada greacă din Dobrogea² — de natură să sublinieze importanța unei modeste contribuții, ca aceea pe care am oferit-o acum câțiva ani, indiferent de poziția adoptată de Vl. Iliescu³. În fine nu lipsită de importanță este posibilitatea care ni se oferă — grație aceleiași intervenții — de a adînci unele aspecte

¹ Vl. Iliescu, *Campania strategului Zopyrion la Dunărea de jos*, în „Pontica“, IV, 1971, pp. 57—73.

² Fără a intenționa să prezentăm aici o bibliografie completă a lucrărilor lui Vl. Iliescu amintim, pe lângă aceea citată în nota precedentă: *Die Beziehungen zwischen dem Skythenkönig Ateas und den griechischen Städten der westlichen Schwarzmeerküste* în „Actes du premier Congrès international d'études balkaniques et sud-est européennes“, Sofia, 1966 (vol. II, 1970, pp. 171—176); *Die aussenpolitische Krise der westpontischen Griechenstädte im 4 Jh. v.o.Z.*, în actele celui de-al IX-lea congres de studii clasice de la Görlitz, 1967, publicate în „Die Krise der griechischen Polis“, Berlin, 1970, pp. 51—55.; *Geten oder Skythen? Zu Iord. Get. 65*, în „Eos“, LVI, 2, 1969, pp. 316—320; *Byzance ou Bizone. Contribution à l'histoire du Pont gauche au IVe siècle av.n.è.*, în R.É.S.E.E., VII, 2, 1969, pp. 400—404; *Contribuții la problema raporturilor scito-trace în sec. IV î.e.n.*, în „Pontice“, II, 1969, pp. 189—197; *Cu privire la coloniile grecești din Dobrogea și la data constituirii teritoriului lor rural*, în „Pontica“, III, 1970, pp. 87—98; *Le problème des rapports scytho-byzantins du IV-e siècle av.n.è.* (Clem. Alex., Strom., V, 5, p. 240). în „Historia“, XX, 2—3, 1971, pp. 172—185.

³ Al. Suceveanu, *O ipoteză despre Zopyrion*, în SCIV, 17, 4, 1966, pp. 635—644.

nesesizate atunci fie și numai din punctul de vedere al unui observator neangajat direct în cercetarea primelor secole de existență ale coloniilor vestpontice.

* * *

Subiectul principal al schimbului de opinii îl constituie, cum se înțelege, cronologia strategilor Traciei, din vremea lui Alexandru cel Mare. Mult simplificată, chestiunea s-ar prezenta în varianta clasică după cum urmează : postul este ocupat din 336 î.e.n. de Alexandru Lynkestis, înlocuit în 335/334 î.e.n. de Memnon. Revoltându-se în 331 î.e.n. împotriva lui Alexandru cel Mare, Memnon este înlocuit fie din 331 fie din 326 î.e.n. cu Zopyrion, care este omorât în cursul unei expediții împotriva sciților sau a geților.

În sus menționata notă ne opream atenția asupra a două probleme și anume : mai întâi campania propriu-zisă a lui Zopyrion, apoi misiunea pe care acesta o va fi avut de împlinit pînă la această campanie.

În ceea ce privește primul aspect este posibil ca, angrenați în seducătorul joc al ipotezelor, să fi încercat o explicație ce nu a reușit să convingă. Astfel, eliminînd posibilitatea comiterii unor erori de către una din surse, Q. Curtius Rufus, socoteam că poate fi vorba de două campanii : una — după Iustinus — în 331 î.e.n. în care Zopyrion avînd titlul de *praefectus Ponti* atacă pe sciți, alta — după Curtius Rufus — din 326 î.e.n., în care același Zopyrion de astă dată *praepositus Thraciae* este atacat și omorât de geți și că sfîrșitul tragic al acestuia a fost alipit de epitomatorul lui Pompeius Trogus, Iustinus, unei campanii care n-a avut în realitate un asemenea deznodămînt⁴. Revenirea la poziția clasică exclusivistă — altfel spus care nu admitea decît o singură campanie — și

⁴ Cf. Iustinus II, 3, 4 : (Sciții) *Alexandri Magni ducem Zopyriona pari ratione cum copiis universis deleverunt* ; XII, 1, 4—5 : *Dum haec aguntur (331 î.e.n.), epistulae Antipatri a Macedonia ei redduntur, quibus bellum Agidis, regis Spartharorum, in Graecia, bellum Alexandri, regis Epiri, in Italia, bellum Zopyrionis, praefecti eius, in Scythia continebatur. 5. Quibus varie adfectus, plus tamen laetitiae, cogniti mortibus duorum aemulorum regum, quan doloris amissi cum Zopyrione exercitus cepit* ; XII, 2, 16—17 : *Dum haec in Italia aguntur (331 î.e.n.) Zopyrion quoque praefectus Ponti ab Alexandro Magno relictus, otiosum se ratus, si nihil et ipse gessisset, adunato XXX milium exercitu, Scythias bellum intulit. 17 Caesusque cum omnibus copiis poenas temere inlati belli genti innoxiae luit* ; XXXVII, 3, 2 : *Itaque Scythas invictos antea, qui Zopyriona, Alexandri Magni ducem, cum XXX milibus armatorum delverant* ; XII (Prolog) : *Zopyrion in Ponto cum exercitu periit. In același sens cu Iustinus vezi și Macrobius, I, 11, 3 : Borysthenitae, obpuqnante Zopyrione, servis liberatis dataque civitate peregrinis et factis tabulis novis hostem sustinere potuerunt* ; Paul Oros, III, 18, 1 și 4 : *Tunc bellum... Zopyrionis praefecti in Scythia gerebatur ... 4. Zopyrion vero praefectus Ponti adunato triginta milium exercitu Scythias bellum inferre ausus et usque ad interneconem caesus funditus cum omnibus copiis suis abrasus est. O cu totul altă variantă oferă Q. Curtius Rufus, X, 1, 44—45 : Zopyrio, Thraciae praepositus, cum expeditionem in Getas faceret, tempestatibusque procellisque subito coortis, cum toto exercitu oppressus erat. 45. Qua cognito clade Seuthes Odrysas, populares suos, ad defectio-nem compulerat. Amissa propemodum Thracia...* (326 î.e.n.).

ralierea lui Vl. Iliescu la grupul susținătorilor variantei Trogus-Justinus — și anume I. G. Droysen, V. V. Latîșev, A. Höck, E. H. Minns, F. Geyer, S. A. Jebelev, E. Diehl, M. Rostovțev, B. F. Gaidukievici, T. Zawadski — reprezintă însă o noutate doar în măsura în care, după cum afirmă însuși autorul, opinase altă dată în trecut pentru varianta Curtius Rufus — îmbrățișată cu unele deosebiri de o serie de învățați cu nume nu mai puțin sonore ca B. Niese, K. Müllenhoff, K. J. Beloch, J. Kaerst, H. Berve, F. Miltner, W. W. Tarn, H. Bengtson, D. M. Pippidi⁵. Altminteri, după cum se vede, poziția sa nu este nouă și ea a fost luată de noi în considerație atunci când ofeream amintita soluție doar ca o explicație parțială, de privit cu toată circumspecția⁶.

În ce privește al doilea aspect situația este sensibil alta și asupra lui socotim că este cazul să ne oprim un moment. Ce funcție va fi îndeplinit deci Zopyrion, paralel în funcție cu Memnon din 334 pînă la cel devreme în 331 dacă nu cumva pînă în 326 î.e.n.⁷

Mai întii despre acest paralelism. Raționamentul nostru potrivit căruia Zopyrion nu se putea deplasa cu o mare armată împotriva sciților — poate mai exact, după Macrobius, împotriva Olbiei — în timpul sau îndată după revolta pusă la cale de însuși strategul Traciei, Memnon, din 331 î.e.n., ni se pare a-și păstra întreaga valabilitate, chiar dacă el este eludat de Vl. Iliescu⁸. Astfel socotim în continuare că expediția lui Zopyrion a precedat la scurtă distanță această revoltă, expediție de care poate să fi profitat eventual însuși strategul rebel, ceea ce ne face să-i considerăm pe Memnon și Zopyrion paraleli în funcție⁹. Dar mai este și un alt aspect. Iustin afirmă clar că Zopyrion a fost *relictus ab Alexandro Magno* în acest post ceea ce ne obligă — aici nu mai este vorba de raționamente — să-l vedem pe acesta activ cel puțin din 335/4 î.e.n.¹⁰. În aceste condiții ne este desigur mai greu să acceptăm soluția lui Vl. Iliescu după care scitofitul Pompeius Trogus nu ar fi știut că de fapt în acest post fusese lăsat Alexandros Lynkestis¹¹. Spunem greu de acceptat pen-

⁵ Pentru toată această bibliografie, mai bogată decît cea pe care o indicasem în articolul susmenționat, vezi Vl. Iliescu, *Campania ... în „Pontica“*, IV, 1971, pp. 61—63, notele 28—57.

⁶ Al. Suceveanu, *O ipoteză ... în SCIV*, 17, 4, 1966, pp. 643—644: „Evident, argumentarea de mai sus are un caracter ipotetic. El constă în primul rînd în încercarea de a reabilita deopotrivă cele două texte principale referitoare la Zopyrion. Ipoteza „prefecturii“ acestuia se sprijină însă în exclusivitate pe textul lui Iustin, care se bucură, după cum am văzut, nu numai de acordul multor învățați dar și de cel al altor informații complementare“.

⁷ Cronologia guvernării lui Memnon este asigurată de Diodor XVII, 62, 5—6 cu comentariul lui H. Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, München, 1926, II, p. 254, nr. 499. El intră în funcție în 335/334 iar revolta lui se datează în 331 î.e.n. (Vezi notele 13 și 14). Pentru Zopyrion vezi mai departe notele 8 și 10.

⁸ Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 639.

⁹ *Ibidem*, pp. 639—640.

¹⁰ Iustin, XII, 2, 16—17 (vezi nota 4).

¹¹ Vl. Iliescu, *op. cit.*, p. 68. Guvernarea acestuia se încadrează între 336/5 și 335/4 î.e.n. Cf. Arrian, I, 25, 2, și 17, 8, comentat de H. Berve, *op. cit.*, p. 17, nr. 37.

tru că nu se vede astfel ce utilitate mai are mult discutata analiză a izvoarelor — după cît reiese încercată doar de S. A. Jebelev și Vl. Iliescu — din moment ce principalele surse, așa cum am considerat-o și noi de altfel, i se retrage în mod arbitrar creditul într-o chestiune vitală pentru problema care ne reține atenția ¹².

Inutilă pe de altă parte pentru discuția de față, ne apare tentativa aceluiași cercetător de a-l scoate pe Memnon din funcție din 331 î.e.n. ¹³ Mai întii pentru că argumentele folosite de noi se referă la date și evenimente oricum anterioare acestui an, apoi pentru că soluția creierii a doi Memnones — mult discutată de Vl. Iliescu într-o ciudată sau oricum greu de înțeles paralelă cu existența a unu, două sau trei personaje care ar fi purtat numele de Koinos ni se pare a fi fost lansată, dacă nu ne înșelăm, într-o formă, e drept lapidară, de noi înșine ¹⁴.

Cît privește conținutul funcției lui Zopyrion ni s-a părut că titulatura cu care Trogus-Justinus îl învestesc, *praefectus Ponti*, corespunde oricum unei zone litorale a Mării Negre, foarte probabil cea vestică avînd în vedere detaliile geografice — sciți, geți, Olbia — și că ea nu poate fi asimilată cu strategia Traciei nici din acest punct de vedere. Sugestiile unor învățați ca I. G. Droysen ¹⁵, B. Niese ¹⁶, G. B. Possenti ¹⁷, V. Pârvan ¹⁸

¹² Reproșul adresat de Vl. Iliescu tuturor celor ce s-au ocupat înaintea Domniei Sale de episodul Zopyrion, cu excepția lui S. A. Jebelev — anume că nu ar fi procedat la o analiză temeinică a valorii izvoarelor — este desigur injust. Se reamintește că atât Pompeius Trogus cît și Curtius Rufus sînt tributari *Vulgatei* derivată din lucrarea lui Cleitarchos, Τὰ κατ'Ἀλεξάνδρου, pentru a cărei valoare — mediocră — vezi F. Jacoby, R. E., XI, 1921, col. 622 și urm. Compilația lui Iustinus după Pompeius Trogus ar avea deci toate șansele să fie, teoretic măcar, inferioară lucrării lui Curtius Rufus dacă, pe de altă parte Iustinus n-ar menționa episodul în cinci locuri, de fiecare dată cu aproximativ aceleași detalii și dacă nu s-ar bucura de consensul altor izvoare ca Macrobius sau Paulus Orosius (vezi nota 4).

¹³ Menționarea de către Curtius Rufus (IX, 3, 21) a lui Memnon în 326 î.e.n. ca venind din Tracia cu un important contingent de traci la Alexandru, aflat pe rîul Hydaspes, a creat posibilitatea ca el să fi rămas în funcția de strateg al Traciei pînă la această dată, fără a fi fost deci pedepsit pentru revolta din 331 î.e.n. În acest sens H. Berve, *op. cit.*, II, p. 254, nr. 499, chiar dacă explicația sa nu este pe deplin satisfăcătoare.

¹⁴ Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 636: „Cu totul curioasă ne apare misiunea sa din 327—326, cînd, la ordinul aceluiași Antipatros, Memnon, *dacă nu cumva e vorba de un altul*, este trimis cu un important contingent de traci la Alexandru, aflat la Hydaspes.“

¹⁵ I. G. Droysen, *Geschichte Alexanders des Grossen*, Berlin, 1833, p. 273, n. 83.

¹⁶ B. Niese, *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea*, I, Gotha, 1893, p. 171.

¹⁷ G. B. Possenti, *Il re Lisimaco di Tracia*, Torino, 1901, p. 50. Este meritul lui Vl. Iliescu, după care și citez de altfel, de a-mi fi atras atenția asupra acestui autor, nementionat în articolul din 1966. Vezi însă critica acestuia, și deci a tuturor autorilor care întrevăd în titlul de *praefectus Ponti* o magistratură căreia să-i fie subordonată zona litorală vestpontică, la H. Bengtson, *Die Strategie in der hellenistischen Zeit*, 2, München, 1964, p. 40, n. 3.

¹⁸ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 50.

sau G. Saitta¹⁹, care au întrezărit această deosebire, capătă desigur o plauzibilă confirmare dacă ne gândim la analogia — semnalată deja — cu cei doi ὕπαρχοι τῆς παραλίης ai Asiei Mici și Feniciei, Filoxenos și respectiv Menes, și care, dacă ar fi fost avute în vedere de Vl. Iliescu, l-ar fi împiedicat să nege „chiar și un început de dovadă“ a unor zone de coastă, desprinse de autoritatea diverșilor strategi²⁰.

Rezumînd, credem deci a putea susține că lui Zopyrion îi va fi fost încredințată zona litorală vestpontică din 335/334 î.e.n. chiar dacă el va fi fost omorît de sciți încă din 331 î.e.n.

* * *

Cele ce urmează sînt departe de a avea pretenția unor concluzii. Dar cum și unele semne de întrebare sînt cîteodată binevenite, să încercăm deci să le formulăm.

Vor fi procedat vreodată marile state din sud în alt mod decît tot prin atragerea orașelor grecești în primul rînd în sfera lor de influență? Dacă despre stăpînirea persană de la sfîrșitul secolului VI î.e.n. sîntem reduși la simple presupuneri²¹, este sigur acum că în vremea hegemoniei ateniene din secolul V î.e.n. tot numai orașele grecești de coastă vor fi fost înglobate în liga delio-atică. Unei presupuneri mai vechi i s-a adăugat de curînd o corectură a listei tributurilor atice în care nu mai este de citit Κα[ρχον]εῖς ci Κά[λλα]τις, ceea ce face foarte probabilă și participarea, dintre orașele care ne interesează, a Histriei, pe lîngă cea sigură a Apollonieii²².

Începînd cu Filip, ale cărui preocupări de asigurare a liniștei în Tracia și chiar Dobrogea sînt bine cunoscute²³, intervine însă o schimbare. Statul macedonean, prin Alexandru — n-ar fi să amintim decît luptele cu tribalii sau relațiile, belicoase sau nu, cu geții trans-danubieni²⁴ — și Lysimach — prin binecunoscutul său conflict cu Dromichaïtes²⁵ — se arată așadar preocupat, pe lîngă orașe, și de supunerea

¹⁹ G. Saitta, *Lisimaco di Tracia*, în „ΚΩΚΑΛΟΣ“, I, 1955, p. 142. Toți acești autori, mai puțin G. B. Possenti, sînt menționați de noi în SCIV, 17, 4, 1966, pp. 639—640 unde se face și discuția asupra a ceea ce avea să însemne în concepția lui Pompeius Trogus noțiunea de *Pontus*.

²⁰ Vl. Iliescu, *op. cit.*, p. 67. Pentru analogia dintre misiunile lui Zopyrion, Filoxenos și Menes vezi Al. Suceveanu, *op. cit.*, pp. 640—643 întemeiat pe H. Berve, *op. cit.*, II, nr. 794 (Filoxenos) și nr. 507 (Menes).

²¹ D. M. Pippidi, *I Greci nel Basso Danubio*, Milano, 1971, pp. 47—50.

²² Em. Condurachi, în *Histria*, I, București, 1954, pp. 22—23. Pentru recenta conjectură vezi D. M. Pippidi în ultimă instanță în *op. cit.*, pp. 63—64.

²³ D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 90—92.

²⁴ A. Suceveanu, *Un callatien dans l'armée d'Alexandre le Grand*, în „Dacia“, N S, X, 1966, pp. 339—346, unde se discută dealtfel și unele aspecte ale dominației lui Filip.

²⁵ D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 93.

interiorului ținutului dobrogean pînă la Dunăre. Nu avem în acest sens nici o știre despre Mithridates al VI-lea Eupator dar este sigur că romanii — supunînd unui control special orașele grecești prin intermediul organismului de *prefectura orae maritimae* — vor fi organizat într-un fel zona dintre Dunăre și Mare, fie și încredințată formal odrisilor²⁶.

Chiar dacă distincția este de avut în vedere, este sigur că statul macedonean — prin Alexandru cel Mare — n-a făcut decît să se conformeze unei lungi tradiții, tocmai pentru că structura economico-socială a acestuia, ca de altfel a tuturor statelor menționate, avea ca celulă principală orașul și deci în mod firesc, cu atît mai mult cu cît este vorba de regiuni periferice, prin acesta avea să-și asigure controlul întregului ținut.

Epoca imperială romană aduce desigur schimbarea radicală în această privință. Întreg ținutul este organizat pe baze noi, inutil de reluat aici. Amintim doar că acum se face pentru prima oară simțită nevoia unui *limes*, situație în care încercarea unora de a găsi la formațiunile anterioare intenția de graniță, în sens roman, ne apare ca greșită din punct de vedere metodologic.

Reprezentante a două etape diferite în evoluția societății sclavagiste, statele greco-elenistice și chiar republica romană pe de o parte, imperiul roman din secolul II e.n. — perioada de apogeu a acestuia — pe de alta, își vor fi exercitat autoritatea în Dobrogea în chip diferit.

* * *

Dar în viața ținutului dintre Dunăre și Mare n-au existat numai orașe grecești și state sudice. Ca o dovadă în plus că acestea din urmă nu vor fi avut nicicînd o autoritate totală pînă la anexarea romană sîntem dator să-i amintim mai întîi pe indigeni, apoi regatele barbare care și-au impus rînd pe rînd dominația în Dobrogea. Jocul de forțe este deci în realitate mult mai complicat. Să-l complicăm așadar și noi — conform realității — menținîndu-ne însă intenția de a o face în chip sistematic.

Cît privește indigenii, ale căror raporturi cu orașele grecești au fost amplu analizate, ei nu par să fi constituit vreodată formațiuni capabile să reziste în fața unor autorități exterioare. Semnificativ pe de altă parte este faptul că ei nu apar menționați de izvoare în formațiuni mai importante decît în perioadele de eclipsă ale acestor autori-

²⁶ Pentru dominația lui Mithridates vezi Em. Condurachi, *Coloniile grecești din Pontul Stîng și lupta lor împotriva cotropirii romane*, în „B. Șt. Ac.“, II, 2, 1950, pp. 67—76 și D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 136—142 iar pentru începuturile cuceririi romane vezi la același pp. 151—212 ceea ce nu face cu totul inutilă consultarea articolului *În legătură cu data de anexare a Dobrogei de către romani* în „Pontica“, IV, 1971, pp. 105—123.

tăți. Astfel sîntem informați despre existența unui rex Istriarum, lichidat de Ataias²⁷, apoi, pe la mijlocul secolului III î.e.n., despre un Zalmodegikos²⁸, despre turbulentul Zoltes, citeva decenii mai tîrziu, adus la ordine de Rhemaxos²⁹, despre microregatele scitice din sudul Dobrogei prin secolul II î.e.n.³⁰, pentru ca, în fine, după desființarea regatului lui Burebista, să luăm cunoștință de existența unor mici regate — cele ale unui Roles, Dapyx și Zyraxes — repede anihilate sau lichidate de armata romană³¹.

Dintre regatele barbare ce și-au exercitat autoritatea în Dobrogea după perioada care ne reține atenția — secolele V—IV î.e.n. — amintim în primul rînd pe Rhemaxos³², a cărui ascensiune ar părea favorizată de un eventual hiatus al oblăduirii sudice³³, apoi pe marele Burebista, ale cărui relații — oricum complexe — cu statul roman au fost deseori puse în evidență³⁴, și în fine regatul clientelar odris din secolul I e.n., o netă creație romană³⁵.

A reieșit, credem, fie și din această sumară expunere, că indigenii par a fi fost mereu subordonați autorității acestor regate, la rîndul lor girate sau anihilate de marile state din sud. Revenind însă, vor fi fost vreun moment formațiunile indigene, sau regatele barbare capabile să impună un alt curs evoluției politico-economice a orașelor grecești, de

²⁷ Vezi încă V. Pîrvan, *op. cit.*, p. 52; Em. Condurachi, în *Histria*, I, București, 1954, p. 35.

²⁸ D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967², pp. 167—185.

²⁹ *Ibidem*. pp. 186—221.

³⁰ V. Canarache, *Monetele sciților din Dobrogea*, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 213—257; D. M. Pippidi, *I Greci...*, pp. 109—110.

³¹ D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 153—154.

³² Vezi bibliografia indicată în nota 29.

³³ În istoriografia română contemporană se discută despre secolele III—I î.e.n., mai exact între Lysimach și Mithridates al VI-lea, ca despre o perioadă în care cetățile grecești nu vor fi depins de nici o organizație statală din sud. Atragem însă atenția asupra unui document care a reținut prea puțin atenția istoricilor români și anume epigrafa apolloniată (G. Mihailov, *I. G. B.*, I², nr. 388, cu întreaga bibliografie) în care pare să fie vorba de un strateg fie al lui Antiochos II (261—246 î.e.n.) fie al lui Antiochos III cel Mare (223—187 î.e.n.) și care lasă deschisă posibilitatea ca în conflictul ptolemeo-seleucid Tracia și zona vestpontică să fi jucat totuși un oarecare rol.

³⁴ D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 146—150. O tendință inovatoare față de orientarea tradițională se găsește la H. Daicoviciu, *Burebista și Dobrogea*, în „Pontica”, IV, 1971, pp. 89—96 și A. Petre, *Cucerirea orașelor pontice de către Burebista*, *ibidem*, pp. 97—106.

³⁵ Vezi bibliografia indicată în a doua parte a notei 26.

³⁶ Pentru R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, pp. 53—54 și Em. Condurachi în *Istoria României*, I, București 1960, p. 172 această prezență este foarte plauzibilă. În schimb pentru D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 52—55 urmat de Vl. Iliescu, *op. cit.*, p. 57 nota 1 ei nu vor fi exercitat decît o dominație nominală.

comparat deci, ca influență, cu aceia a statelor sudice, așa cum se mai opinează încă uneori ?

Înainte de a răspunde la această a doua întrebare să revenim însă la perioada impusă de cadrul notei de față, adică la secolele V—IV î.e.n. S-a discutat pînă acum, de pe poziții divergente, despre o reală sau nu prezență odrisă în Dobrogea³⁶. Discuția are desigur valabilitatea ei. Însă, doar așa văzute lucrurile, mai este de adăugat ceva. Raliindu-ne punctului de vedere după care odrișii vor fi avut în Dobrogea o dominație efectivă — așa cum o dovedesc cu prisosință textele unui Herodot, Tucidide sau Diodor³⁷ — ar fi fost de dorit să știm, fie și principal, care va fi fost locul lor în jocul de forțe din secolul V î.e.n. pe teritoriul dobrogean. S-a insistat, credem, prea puțin asupra amicalelor raporturi dintre Atena și statul odris, deși documentele pe care le posedăm ar fi permis acest lucru³⁸. Altfel spus credem că dacă liga de la Delos va fi înglobat orașele de coastă, interiorul ținutului dintre Dunăre și Mare, împreună cu micile formațiuni getice, va fi fost acela care revenea odrișilor, stabilindu-se în felul acesta un echilibru reflectat în excepționala prosperitate a orașelor grecești, n-ar fi decît să cităm cazul Histriei, asupra căreia vom reveni dealtfel³⁹.

Pînă la un punct diferită se arată a fi fost situația din secolul IV î.e.n., în legătură cu regatul scitic sud-dobrogean al lui Ataias. Cît privește acest aspect — călduros apărat de unii, vehement respins de alții — discuția a alunecat în special asupra raporturilor militare dintre scii și macedoneni, ajungîndu-se chiar a nega existența primilor

³⁷ Herodot, IV, 80 : πυθόμενος ὁ Ὀκταμασάδης ταῦτα (despre fuga lui Scyles în Tracia) ἐστρατεύετο ἐπὶ τὴν Θρηίκην. ἐπειτε δὲ ἐπὶ τῷ Ἴστρον ἐγένετο, ἣν πῖλασάν μιν οἱ Θρηίκης, despre care aflăm că erau conduși de Sitalkes (aprox. 440—421 î.e.n.). Rezultă clar că armata odrisă era masată, poate doar în așteptarea acestei bătălii, la Dunăre. La Tucidide II, 96, 1 apare însă o formulare și mai clară : (Sitalkes) ἀνίστησιν οὖν ἐκ τῶν Ὀδρουσῶν ὁρμώμενος πρῶτον μὲν τοὺς ἐντὸς Αἴμου τε ὄρους καὶ τῆς Ῥοδόπης Θρακίας ὄρων ἤρξε μέχρι Θαλάσσης [ἐς τὸν Εὐξεινον τε πόντον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον], ἔπειτα τοὺς ὑπερβάντι Αἴμου Γέτας, καὶ ὅσα ἄλλα μέρη ἐντὸς τοῦ Ἴστρον ποταμοῦ πρὸς θάλασσαν μᾶλλον τὴν τοῦ Εὐξεινου πόντου κατῴκητο, întregită apoi în II, 97, 1, Ἐγένετο δὲ ἡ ἀρχὴ ἢ Ὀδρουσῶν μέγθος ἐπὶ μὲν θάλασσαν καθήκουσα ἀπὸ Αβδήρων πόλεως ἐς τὸν Εὐξεινον πόντον μέχρι Ἴστρον ποταμοῦ. Și, pentru a evita orice confuzie, marele istoric adaugă că distanța între Abdera și gurile Dunării poate fi străbătută cu corabia (deci zona litorală) în 4 zile iar pe jos în 11 zile. Adaugă în fine Diodor, XII, 50, 2 : ἢ μὲν γὰρ παραθαλάττιος αὐτῆς (a regatului odris) χώρα ἀπὸ τῆς Ἀβδηριτῶν χώρας τὴν ἀρχὴν ἔχουσα διέτεινε μέχρι τοῦ Ἴστρον ποταμοῦ.

³⁸ Cf. Tucidide, II, 29, 1 ; Diodor, XII, 50, 3. În general despre regatul odris vezi A. Hoeck, *Das Odrysenreich in Thrakien*, în „Hermes“, XXXI, 1891, pp. 76—117 ; S. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria*, Oxford, 1926, pp. 193—209 și în special M. Rostovtzev, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*³ Oxford, 1959, p. 111 „The part played by the Bosporan Kingdom in South Russia was played in Thrace by the odrysian Kingdom, wich, if not a creation of Athens (sublinierea noastră), was supported by it, in the same way and for the same reasons as was the Bosporan Kingdom“.

³⁹ Vezi în ultimă instanță D. Theodorescu, *Notes histriennes* în „Revue archéologique“, 1970, 1, pp. 29—48.

datorită prezenței la gurile Dunării a garnizoanelor macedonene⁴⁰. Personal împărtășim punctul de vedere potrivit căruia elemente scitice au existat încă de timpuriu în Dobrogea și vor fi dăinuit pînă tîrziu, în pragul epocii romane, fără ca aceasta să eclipseze vreodată predominanța getică, fie și numai din punct de vedere etnic⁴¹. Politic vorbind este plauzibil ca Ataias să-și fi exercitat autoritatea în teritoriul dobrogean, din seria argumentelor aduse în favoarea acestei teze cel mai valoros fiind, după opinia noastră, acela al granițelor lui Ataias pe care Filip trebuia să le treacă pentru a instala statuia lui Herakles pe Dunăre⁴². Desigur un conflict scito-macedonena a existat dar odată încheiat e greu să presupunem că sciții, divizați ca forțe, vor fi avut

⁴⁰ Pînă nu de mult se considera că Ataias va fi pătruns în Dobrogea doar în preziua luptei cu Filip al II-lea din 339. În acest sens cf. V. Pârvan, *op. cit.*, pp. 51 și urm.; P. Nicorescu, *La campagne de Philippe en 339*, în „Dacia“, II, 1925, pp. 22 și urm.; A. Momigliano, *Dalla spedizione scitica di Filippo alla spedizione scitica di Dario*, în „Athenaeum“, N. S., XI, 1933, pp. 336 și urm.; H. Danov, *Zapadniat briag na Cerno More v drevnosta*, Sofia, 1947, p. 52; Em. Condurachi, în *Histria*, I, București, 1954, p. 35. Cealaltă tendință, după care Ataias va fi stăpînit Dobrogea cu mult înaintea acestui conflict, apărută de D. P. Kallistov, *Severnoe Pricernomorie v anticinuiu epohu*, Moscova, 1952, p. 30 și V. V. Struve, *Grecia antică*, București, 1958, p. 442 a fost pusă relativ recent în valoare de Maria Coja în articolul *Zidul de apărare al cetății Histria și împrejurările istorice ale distrugerii lui în secolul al IV-lea î.e.n.*, în SCIV, 15, 3 1964, pp. 383—400. Conexind cercetările arheologice cu analiza izvoarelor literare, la care se adaugă certitudinea găsirii unor monede cu legenda ATAIAC la Odessos (cf. Rogalski, *Moneti s imeno skitskia țar Atei*, în „Izvestia Varna“ XII, 1961, pp. 23—27) cercetătoarea amintită postula o dominație efectivă a lui Ataias la sud de Dunăre, sub a cărui influență trebuie să fi intrat și o serie de cetăți grecești, ca Histria care în 339 î.e.n. s-a văzut chiar în situația de a fi obligată să reziste lui Filip. Ulterior ideea a fost dezvoltată de Vl. Iliescu într-o serie de articole (vezi nota 2) din care reținem că Ataias n-a fost niciînd în situația de a lupta cu Bizanțul ci doar cu Bizone, ceea ce, conexat cu luptele aceleiași cu tribalii, circumserie activitatea bătrînului rege scit la Dobrogea, pe care o va fi stăpînit efectiv pînă în 339 î.e.n. Inserindu-se în aceiași tendință înnoitoare articolul lui P. Alexandrescu, *Ataias*, din „Studii Clasice“, IX, 1967, pp. 85—91, nu aduce în schimb nimic nou.

Dimpotrivă pentru D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 90—92 episodul Ataias este efemer ca dealtfel orice infiltrație scitică anterioară sfîrșitului secolului III î.e.n.; La fel D. Berciu, în *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, pp. 129—131.

⁴¹ Din bibliografia problemei menționăm, în ordinea cronologică a problemelor tratate, următoarele articole: P. Alexandrescu, *Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică*, în SCIV, VII, 3—4, 1956, pp. 319—342; Alexandrina Alexandrescu, *În legătură cu statuile scitice*, în SCIV, XI, 2, 1960, pp. 383—387; Em. Condurachi, *Cu privire la constituirea teritoriului rural al orașului Histria și funcțiunea sa social-economică*, în „B. St. Ac.“, IV, 1952, pp. 59—69; I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 21—25; V. Canarache, citat în notă 30; A. Aricescu, *Die Bodenständige Bevölkerung der Dobrudscha und ihre Beziehungen zu den Griechen in der hellenistischen Epoche*, în „Studii Clasice“, III, 1961, pp. 67—82.

⁴² Trogus-Iustinus, IX, 2, 12: (Ataias) *ille, si voto fungi vellet, statuam sibi mitti iubet, non modo ut ponatur, verum etiam ut inviolata maneat pollicetur; exercitum autem FINES ingredi negat se passurum*. Pentru alte argumente vezi M. Coja, *op. cit.*, pp. 394—398.

puterea să reziste în continuare și că nu se va fi restabilit un echilibru geto-scito-macedonean, primii în teritoriu, ultimii în orașe, de natură să asigure desfășurarea unei vieți economice normale.

Situații deosebite pînă la un punct dar care confirmă raționamentul de mai sus. Sprijinite de marile state din sud — cazul odrisilor, al căror rol este identic la mai bine de patru secole distanță — ele nu puteau decît conlucra cu acestea în sprijinul simbiozei greco-indigene. Aflate în conflict — cazul Ataias sau Burebista — ele nu vor fi exercitat decît o suveranitate efemeră asupra cetăților grecești de pe coastă.

Nu negăm nici un moment, se înțelege, existența unor raporturi economico-culturale, complexe și durabile, între greci și indigeni. Ca organisme politice însă nici regatele barbare nici microformațiunile indigene nu vor fi putut concura marile forțe statale din sud în ceea ce privește influența lor asupra evoluției politice, economice și sociale ale orașelor grecești vestpontice. Și aceasta în primul rînd pentru că structura economico-socială a formațiunilor barbare reprezintă oricum o treaptă inferioară față de aceia a cetății-stat de tip πόλις.

* * *

Discutabil ne apare în aceste condiții felul exclusivist în care s-a discutat constituirea juridică a teritoriilor orașelor grecești — cu precădere al Histriei. Nu însă numai din acest punct de vedere. Astfel, cu excepția unor opinii — de o valoare inegală de altfel — care propuneau o datare mai ridicată, teoria clasică este că acestea s-au constituit juridic deabia pe la jumătatea secolului IV î.e.n. cînd fie scîții fie macedonenii vor fi putut asigura această posibilitate⁴³. Politic vorvind nu vedem însă de ce Histria ar fi trebuit să aștepte trei secole pentru a-și constitui un teritoriu, cînd de pildă în secolul V î.e.n. — sub oblăduirea Atenei și cu un interior controlat de odrisi — fenomenul ar fi putut avea loc chiar dacă într-un cadru mai restrîns și care va fi

⁴³ Astfel dacă pentru R. Vulpe în Em. Condurachi și colab., — *Șantierul arheologic Histria*, din SCIV, VI, 3—4, 1955, pp. 547—548; I. Stoian, *În legătură cu vechimea teritoriului rural al Histriei*, în SCIV, VIII, 1957, pp. 183—204 sau recent P. Alexandrescu, *Observații asupra organizării spațiale în necropola Histriei* și Em. Doruțiu-Boilă, *Observații aerofotografice în teritoriul rural al Histriei*, ambele articole publicate în *Peuce*, II, 1971, pp. 27—35 și respectiv pp. 37—46 (ultimele două contribuții mai au însă nevoie de serioase retușări pentru a putea fi luate în considerație) nu este exclusă posibilitatea constituirii juridice a unui teritoriu încă din secolul VI î.e.n., în schimb pentru Em. Condurachi, *Problemi della πόλις e della χώρα nelle città greche del Ponto Sinistro* în „Letteratura e arte figurata nella Magna Grecia. Atti del settimo convegno di studi sulla Magna Grecia. Taranto 8—12 ottobre 1967“ Napoli, 1968, pp. 155—157 (mai nuanțat însă decît în studiul citat în nota 41); D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 183—212 și în special p. 205 și recent Vl. Iliescu, *Cu privire la coloniile grecești...*, în „Pontica“, III, 1970, pp. 87—98, evenimentul n-a putut avea loc decît în secolul IV î.e.n.

fost doar reconfirmat și consolidat în condițiile de relativă stabilitate create de expansiunea statului macedonean. Sînt oare de întrevăzut și în evoluția economico-socială a Histriei evenimente care ar putea pleda pentru o urcare în timp a datei constituirii teritoriului agricol ?

Cum se știe sîntem informați, fie și imprecis ca date, despre momentul înființării coloniei⁴⁴, despre apariția monedei locale⁴⁵ ca și despre revolta care a dus la înlocuirea regimului oligarhic cu cel democratic⁴⁶. Legătura dintre acestea și problema care ne reține atenția ni se pare indiscutabilă, dar rămîne să ne întrebăm în ce măsură cronologia relativă și absolută a acestor evenimente, propusă pînă acum, este acceptabilă. Mai întîi despre cea relativă. Cu unele imperceptibile deosebiri ce s-ar înfățișa, în lumina ultimelor cercetări, astfel : apariția monedei locale — de plasat între începutul și jumătatea secolului V î.e.n. — este urmată către mijlocul aceluiași secol de revoluția democratică pentru ca la distanță de un secol să se întrevadă, din motivele expuse mai sus, posibilitatea constituirii juridice a teritoriului.

Dar revoluția noilor îmbogățiți, așa cum ne prezintă Aristotel situația de la Histria, trebuie să fi constituit punctul final al evoluției economice, evoluție care implica, credem, existența unui teritoriu rural. Dacă însă revoluția a fost înfăptuită doar de negustorii îmbogățiți mai de curînd în urma comerțului de tranzit împotriva unei vechi aristocrații, de asemenea negustorească ? Pînă la un punct întrebarea riscă să-și găsească un răspuns afirmativ în măsura în care teritoriul histrian cel puțin nu pare să fi reprezentat cîndva un grînar în adevăratul înțeles al cuvîntului⁴⁷. Cu toate acestea ne este mai greu să credem că la data declanșării revoluției nu va fi fost posibilă existența unei aristocrații funciare, fie de creație mai recentă și luptînd deci împotriva vechilor negustori, fie mai probabil, reprezentînd ea însăși elementul reacționar împotriva căruia aveau de luptat negustorii recent îmbogățiți, fie pentru a concilia această divergență teoretică și deci simplificatoare, constituind alături de negustori vechea aristocrație îm-

⁴⁴ Vezi discuția la D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 37—38 cu toată bibliografia. Oricum evenimentul are loc înaintea anului 600 î.e.n.

⁴⁵ Datarea veche, în jurul anului 400 î.e.n., a fost urcată mai întîi de Em. Condurachi, în *Istoria României*, I, București, p. 173 către mijlocul secolului V î.e.n., apoi de Oct. Iliescu, *Cel mai vechi sistem monetar adoptat în antichitate pe teritoriul de azi al României*, în „Viața economică“, V, 4 (180), 1967, pp. 11 și urm. către începutul aceluiași secol.

⁴⁶ Aristotel, *Polit.*, VIII (V), 5, 1—2 text comentat de Em. Condurachi. *Frământări politice și sociale la Istros în preajma anului 400 î.e.n.*, în „B. Șt. Ac.“, I, 1949, pp. 117—126 cu observațiile lui D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 59—62 care argumentează datarea evenimentului către mijlocul secolului V î.e.n., în directă legătură cu expediția lui Pericles.

⁴⁷ Problema complexă pentru elucidarea căreia s-ar cere întreprins un studiu special. Ne mulțumim așa dar a trimite la lucidul studiu al lui Th. Sauciu-Săveanu, *Cultura cerealelor în Grecia antică și politica cerealistă a atenienilor* București, 1925, pp. 70—78 pentru care Histria și Tomis sînt mai curînd mari piețe de desfacere a grînelor nord-danubiene decît grînare propriu-zise.

potrirea căreia se va fi îndreptat revoluția noilor îmbogățiți reprezentați atât de marii posesori de pământuri cit și de marii negustori sau armatori ⁴⁸.

Oricâreia dintre alternativele de mai sus i-am acorda credit rezultă că la data izbucnirii revoluției, mijlocul secolului V î.e.n. — pentru a reveni la cronologia absolută a evenimentului — un teritoriu, indiferent de întinderea sa, trebuie să fi fost deja constituit juridic, altfel spus că măcar în drept nimeni nu-l va mai fi contestat cetății, independent de modificările care vor fi avut loc în repartitia loturilor agricole înainte și chiar după revoluție. Conexind pe de altă parte factorul economic cu cel politic, ne este mai greu să înțelegem cu ce vor fi putut participa Histria sau Callatis, colonie preponderent cerealieră, la liga delio-atică, dacă nu cu un însemnat *φόρος* și pe care nu l-am vedea procurat de aceste cetăți numai pe calea comerțului de tranzit ⁴⁹.

Dar dacă la jumătatea secolului V î.e.n. aceste teritorii se arată a fi deja constituite rămîne desigur să se vadă, în funcție de alte descoperiri, cînd anume se va fi petrecut în realitate acest eveniment, oricum la o dată mai apropiată de momentul fondării celor două colonii, a căror însăși existență era condiționată de posesiunea unui teritoriu.

QUELQUES PROBLÈMES POLITIQUES-ÉCONOMIQUES DE LA DOBRUDJA, AU Ve—IVe s. av. n. è.

Résumé

En répondant aux critiques formulées par VI. Iliescu, dans le numéro précédent de la revue „Pontica”, sur Zopyrion, l'auteur maintient son opinion selon laquelle Zopyrion aura eu sous sa dépendance la zone du littoral ouest-pontique, à partir de l'année 335/4 av. n. è., même s'il avait été tué par les Scythes en l'an 331 av. n. è.

Tous les grands Etats — Athènes, le royaume bosporan et la Rome républicaine — ont procédé de la même manière, c'est-à-dire qu'ils soumettaient plutôt les villes grecques — cela, bien entendu, jusqu'à l'annexion définitive de la Dobroudja par les Romains, au Ier s. de n. è.

Devant la grande force de ces Etats, les diverses formations indigènes, et même les grands royaumes barbares, n'ont probablement exercé leur autorité qu'à l'intérieur de la Dobroudja, tandis que sur les villes grecques, jouissant d'une structure politique et sociale supérieure, cette autorité n'était exercée que d'une manière tout à fait passagère.

⁴⁸ Într-o primă formă de redactare ne concentram efortul spre a demonstra pur și simplu existența unei aristocrații funciare, independent de poziția pe care aceasta o va fi avut în revoluție. Ca urmare a unei discuții extrem de fructuoase cu colegul Ch. Poenaru Bordea, căruia îi rămîn îndatorat din nou, au rezultat alternativele expuse în text.

⁴⁹ Pentru acest *φόρος* — 460 de talanți pe întreaga ligă — ca și pentru întreaga istorie a ligii vezi H. Bengtson, *Griechische Geschichte*, Sonderausgabe, München, 1965, pp. 158—190.

Dans ces conditions, pour créer juridiquement les territoires agricoles des villes grecques ouest-pontiques, on a dû tenir compte de l'interdépendance de ces deux influences. D'autre part, l'auteur considère que la révolution démocratique qui a eu lieu à Histria vers le milieu du Ve s. av.n.è. doit avoir mis fin à toute une évolution économique, qui supposait sans doute aussi l'existence d'un territoire agricole juridiquement constitué, et qui n'aura été que réconfirmé et agrandi pendant la période de la domination macédonienne.

EINIGE WIRTSCHAFTSPOLITISCHE FRAGEN IN DER DOBRUDSCHA (5.—4.Jh.v.u.Z.)

Zusammenfassung

Der Verfasser geht auf die von Vl. Iliescu im vorigen Band der „Pontica“ mit Bezug auf Zopyrios geübte Kritik ein und ist weiterhin der Meinung, daß dieser das westpontische Küstengebiet seit 335/4 v.u.Z. innegehabt hat, auch wenn er im Jahre 331 v.u.Z. von den Skythen getötet worden ist.

In gleicher Weise, d.h. vornehmlich die griechischen Städte unterwerfend, werden alle großen Staaten des Süden vorgegangen sein, Athen, das Reich am Bosphorus und die Römische Republik, u. zw. wahrscheinlich bis zur entgültigen Eingliederung der Dobrudscha in das Römische Reich, im 1.Jh.u.Z.

Angesichts dieser großen Staatsmächte werden die verschiedenen einheimischen Staatengebilde oder sogar die großen barbarischen Königreiche ihre Gewalt nur innerhalb des Gebietes der Dobrudscha und in ganz vorübergehender Weise auf die griechischen Städte ausgeübt haben, die politisch, wirtschaftlich und gesellschaftlich überlegen organisiert waren.

Unter diesen Umständen muß die rechtmäßige Einrichtung der Ackerbaugebiete der griechischen westpontischen Städte die gegenseitige Abhängigkeit dieser beiden Einflüsse berücksichtigen. Andererseits erachtet der Verfasser, daß die demokratische Revolution in Histria, die um die Mitte des 5.Jh.v.u.Z. stattgefunden hat, der Abschluß einer ganzen wirtschaftlichen Entwicklung gewesen sein muß, die sicherlich auch die Existenz eines rechtmäßigen Ackerbaugebiets voraussetzt, das zur Zeit der makedonischen Herrschaft nur neubestätigt und erweitert worden sein wird.